

בלשנות חברתית

בעלי מקצוע כשמות משפחה בישראל, חלק ב

← אהרן מוריאלי*

זהו חלקו השני והאחרון של מאמר פרי עטו של המחבר, שחלקו הראשון פורסם בגיליון 104 של **הד האולפן החדש**. המאמר עוסק במוצאם של שמות משפחה, הרווחים בתפוצות ישראל השונות ומוצאם כנראה בעיסוק של 'אב קדמון' של המשפחה במלאכה או אומנות כלשהי. חלק מן המלאכות עברו מן העולם, או שהעוסקים בהן נעשו מעטים ונדירים, ורק שמות המשפחה מוסיפים להעיד על עבר כלכלי-חברתי שהיה.

אומנים

צורפים, חרשי ברזל, נפחים

זיקוקן של מתכות יקרות, עיבודן ושיבוצן של אבנים טובות בתוך כלי הקישוט היא מלאכתו של ה**צורף**, שהיא מלאכה עתיקת יומין ומוזכרת הרבה במקרא ובשאר מקורות. בתלמוד נמנה הצורף בין אלה שסורם רע, כלומר חשודים בפריצות ובאי-מוסריות. הסיבה? 'כל שעסקו עם הנשים סורו (יסודו) רע, כגון הצורפים... והגרדיים, הספָּרִים והכובסים והגָּרַע והבָּלָן והבורסקי (קידושין פב, ע"א).

חפירות ארכיאולוגיות בכל רחבי העולם מעידות על שימוש בכלי זהב בעיקר, הן לצרכים פולחניים והן ליצירת עדיים. גם אצל יהודים היה שילוב בין שתי מגמות אלה. הם עיצבו בצורה אמנותית גביעים לקידוש, פמוטות, מזוזות, רימונים לספרי תורה, קופסאות לאתרוגים ועוד.

לאורך ההיסטוריה, יהודים הצטיינו במלאכת הצורפות, במיוחד במדינות מוסלמיות כגון מצרים, פרס ותימן. בא"י מלאכת הצורפות הייתה מלאכה נפוצה, בעיקר בעיר צפת. בראשית המאה העשרים התאים בית-הספר לאמנות בצלאל את המיומנות המזרחית (של תימנים בעיקר) לכללי אסתטיקה אירופיים. צורפים יהודים שהיגרו מאירופה לאמריקה, התמחו גם במלאכת השענות, כך שהצורף שם היה גם שען.

כל השמות המופיעים במאמר מנוקדים ניקוד מלא הם שמות משפחה המופיעים במאגר של מחבר המאמר המבוסס על ספר הטלפונים של גוש דן משנת 2004.

אהרן מוריאלי נולד בעיראק בשנת 1931. מוסמך האוניברסיטה העברית בחינוך (מגמת בלשנות) ובפסיכולוגיה. בוגר אוניברסיטת בן-גוריון בלשון עברית ובעל תואר שני בספרנות מהאוניברסיטה העברית. עבד שנים ארוכות כמורה, כמנהל, כטיטור בבית-הספר לעובדי הוראה בכירים בירושלים וכמפקח במחוז הדרום. אחרי יציאתו לגמלאות עבד כמנהל הספרייה במכללה למורים על שם קיי בבאר-שבע וכמנהל קורס להכשרת ספרנים. תחומי עניין: בלשנות כללית ותורת המספרים במתמטיקה.

הצורך, המכונה במקורות גם **זְהָבִי**, הוא בער' **צאיג סאַנג**; בגר' – **גולדשמידט** או **גולדשמיד** Goldschmied או **גולדמן** Goldman; באנ' – **גולדסמיט** (בכתיב נכון יותר: גולדסמית' goldsmith); בפול' – **זלומניק** złotnik. אם הצורך מעבד את הכסף הרי הוא **כַּסְפִּי** (או בלשון עממית: כַּסְפִּי) – מקביל ל**זילבן[ע]שמידט** Silberschmied או **זילברמן** בגר' ובייד'; **סילברמן** silberman באנ', **סרבריאניק** cepeбpяжик ברו', ובפר' – **זרְגֶר**. בפרס היו אנשים עניים, שנהגו לטאטא את רצפת בית-המלאכה של הצורך כדי לזכות באבקת הזהב שנשרה. את העפר, היו רוחצים במים כדי לחלץ מתוכו את שיירי הזהב הזעומים. לאיש כזה קראו בפרס **חַפְשֻׁרִי** (רוחץ עפר), והשם הפך לשם משפחה! לעומת הצורך שמעבד את המתכות היקרות לתכשיטים וכו' ישנו ה**גולדמאַכ[ע]ר** – עושה הזהב ומייצרו. האם הוא האלכימאי?

המסגר אמנם מופיע כמה פעמים במקרא במשמעות של ימינו, וגם במשמעות בית-אסורים, אך, בהבדל מ**בְּרִיָּלְאִי** המופיע עשרות פעמים במאגר השמות שאספנו, הוא לא נמצא במאגר שלנו. השם המקביל בערבית לברזילאי הוא **חַדָּד** (לשון חדיד **חַדִּיד**, שהוא ברזל בער') ו**אֵיזֶנֶר** Eisener או **אֵיזֶמֶן**, **שלוסר** Schlosser (שהוא גם מנעולן) או **שלוסמן** בגר'. חרש הנחושת הוא קאָטלער (קרי **קומלר**) בייד', **קופרשמידט** או **קופרשמידט**, בגר' Kupferschmied ו**מְדַנִּיק** medyanik ברו'. קרובה למלאכת המסגר היא מלאכת ה**נִפְחָה**, שהוא כינוי נפוץ לחרש ברזל. תרגום יונתן מתרגם חרש ברזל (ישעיהו מד 12) – נפחא מברזלא. במקורות הוא מופיע מאות פעמים, ובמאגר שלנו יותר משם המשפחה העברי נפח מופיע השם **נִפְחָה** הארמי.

בער' נקרא הנפח גם **חַדָּד**. בגר' הוא **שְׁמִיט** Schmied או **אֵיזֶנְשְׁמִיט**, והשוליה שלו הוא **שְׁמִיטל** בייד'; באנ' – **סְמִיט** smith או **סְמִיט** או **פְּרִיֵר** farrier (שהוא גם מפרזל סוסים); ברו' – **קוּוּנְץ** kowal; בפול' – **קובל** kowal; באוקראינית – **קובלניקו** או **קובלצ'וק**; ברוס' – **פִּיֶר** fierar; בלדינו – **פֶּרְנֶה**; בהונ' – **קובץ** kovács ובארמית – **נִפְחָה**. בדרך המטונומיה גם השם מפוח, למשל, מצביע כנראה על 'נפח'. אין לנו שם משפחה כזה בעברית, אבל יש לנו **בְּלַסְבַּלְג** Blasebalg בגר', שפירושה מפוח. אותם הדברים אמורים לגבי ה**פְּטִישׁ** – שהוא ה**א[מ]מ[ע]ר** Hammer בגר' ובייד', ומכאן 'הקמר' ו'המרמן' (במבטא רוסי – **גְּמֶר**, **גְּמֶרְמַן**) כשם משפחה.

קרוב לברזילאי הוא ה**פּחח**. אין שם משפחה כזה במאגרנו, אולם יש **בְּלַנְע[ע]נ[ע]ר** בייד', שמשמעותה פחח. המילה לא נמצאת כלל במקורות, והיא יצירה של העברית החדשה. היא נעדרת אפילו ממילוננו של בן-יהודה. הפח במקרא הוא מלכודת או מכשול. משמעות נוספת היא לוח דק ממתכת, שיכול להיות מנחושת או מזהב: 'וירקעו את פחי הזהב' (שמות לט 3). הפח כחומר לא היה ידוע כנראה בתקופה ההיא.

גם המילה חָרָט היא יצירה של העברית החדשה. חרט בער' הוא **חַרָט** خراط (ב-ח' וריש דגושה); בגר' – **דְּרֶקְסְלֶר** Drechsler; ברו', בפול' ובייד' – **טוקר**, tokarz, tokapъ; באנ' – **טורנר** turner ובצר' – **טורנר** tourneur.

גם ה**רתך** לא נמצא כשם משפחה בעברית במאגרנו, ואף לא בספרות חז"ל, אם כי השתמשו בפועל ריתך במובן הפועל התיך של ימינו. הרתך מקביל ל**וולדר** welder באנ'. היוצק מתכות בתבניות הוא **גִיסְעַר** Gießler בגר' ובייד' **וקסטר** caster באנ'.

גם השם **שרברב** לא מצוי במאגר, אך מקבילותיו: **פְּלֶמֶר** plumber (אנ') או **קְלֶמְפֶנֶר** Klempner או **קְלֶמְפֶר** (גר') מצויים. **משחיז** הסכינים או המלטש הוא **שְׁלֵיפְפֶנֶר** Schleifer בגר' ובייד'. ה**נְסֶר** (מי שמנסר עצים, למשל) הוא **זַ[ע]ג[ע]ר** Säger בגר' ובייד' ו**נְשָׁר** نشار בער'.

זגגים ומעבדי זכוכית

גם תעשיית כלי הזכוכית היא תעשייה עתיקת יומין, שתחילתה במצרים (בקברי מלכים נמצאו תמונות של מנפחי זכוכית) ובמסופוטמיה. חפירות שנעשו במדבר יהודה גילו כלים מזכוכית בתוך מערות שבהן שכנו פליטי מרד בר כוכבא.

המילה 'זכוכית' מופיעה רק פעם אחת במקרא (איוב כ"ח 17) - שם נאמר שהחוכמה 'לא יערכנה זהה וזכוכית' - מה שמעיד על מחירה היקר. על כך מעיד גם התלמוד שקובע ש'מי שהניח לו אביו מעות ורוצה לאבדן [לא אכפת לו להפסידן] ... ישתמש בכלי זכוכית' (חולין פד, ע"ב). המשנה מספרת על כלים רבים מזכוכית שמשמשים בבתים, כגון: מיטה, כיסא, עריסה, קולמוס ועוד (תוספתא כלים בתרא ז 3-4).

יש עדויות שבימי הביניים זגגים יהודים הועסקו על ידי מוסלמים כדי לייצר מנורות מזכוכית למסגדים. בנימין מטודלה, שביקר בארץ ב-1170, מספר על זגגים יהודים מצור שייצרו כלים יפים מזכוכית. בעידן המודרני: יש עדויות כתובות על זגגים יהודים במזרח אירופה ובמרכז (למשל, בהונגריה ובבוהמיה) שעסקו בייצור כלים מזכוכית עבור מעמדות האצילים המקומיים.

בישראל הקים הברון רוטשילד בית חרושת לייצור בקבוקי זכוכית בחוף טנטורה, סמוך לנמל הפניקי דור (דאר), עבור יקבי היין שלו. ב-1934 הוקם מפעל פניציה במפרץ חיפה, שהועתק ב-1968 לירוחם. מי שמייצר או עוסק בזגוגיות הוא זגג או זגגי. מילה זו לא מצויה במקרא אלא רק בלשון חז"ל.

בטור' הזכוכית היא ג'אם cam, מכאן משפחת אַלְג'אם, שהיא כנראה משפחת זגגים. זגג בגר' הוא גְלַזְרַר Glaser; באנ' - גְלַיִזְרַר (נכון יותר - גלייזר glazier); ביידי' - גְלַנְעֵן[נ]ר; בפול' - שְקַלְז' szklarz; ברום' - סְטִיקְלַרו sticlaro; ברו' - סְטְקוּלְשְצ'יק ctekołьшц'יק (ומכאן - סְטְקוּלוּבְסְקִי); בטור' - ג'מְצִי camci או ג'מְשִי או ג'מְצִי.

בורסקאים, סנדלרים ורצענים

בתקופות קדומות השתמש האדם בעור החיות כלבוש המגן על גופו מפני חליפות מזג האוויר. זה קדם לשימוש בבדים למטרה זו. במקרא מסופר שאחרי הגירוש מגן העדן עשה 'אלוהים לאדם ולאשתו כותנות עור וילבישם' (בר' ג 21). העורות שימשו גם להכנת כלי מלחמה, כגון לציפוי המגנים והצינורות.

אין ספק שהעברים ידעו את מלאכת עיבוד העורות, אך לכך אין זכר במקרא. לא כן בתלמוד - שם מכונה מעבד העורות בשם בורְסִי או בורְסְקִי ועליו נאמר: 'אי אפשר לעולם בלא בְסָם [מוכר בשמים] ובלא בורסי; אשרי מי שאומנתו בִּסְמִי, אוי למי שאומנתו בורסי (בבא בתרא טז, ע"ב). אוי לבורסי - כיוון שנוסף ממנו ריח רע וקשה לעמוד במחיצתו, על כן 'מרחיקין אותו [ואת בית מלאכתו] מן העיר חמישים אמה' (בבא בתרא ב ט). עד כדי כך הוא דחוי שמאפשרים לאשתו לקבל ממנו גט ולתבוע את תשלום כתובתה: 'אף על פי שהתנה עמה, יכולה היא שתאמר סבורה הייתי שאני יכולה לקבל [=לסבול את הריח הכרוך במקצועו], ועכשיו איני יכולה לקבל' (כתובות ז ז).

מימי הביניים עד ימינו עסקו יהודים במלאכת הבורסקאות ובסחר בעורות ביחס גבוה יותר מגודלם בקרב האוכלוסייה המקומית. הבורסי מכונה גם טַבְּרָן (שבת א ח) וגם טַבְּלַח (שבת מט, ע"א) - מי שמעבד את השְלַח, שהוא עור הבהמה שנפשט (המילה שולחן מקורה בשלח שהיה נפרש על האדמה).

הבורסי נקרא ביידי' ובגר' גְלַנְעֵן[נ]ר Gerber; בצר' ובאנ' - טַנְּרַר tanner, tanneur; ברום' - טַבְּקַרוּ tábácaru ובהונ' - טִימַר tímár.

יהודים עסקו בסחר בפרוות בכל הזמנים (מהמאה ה-9 ועד ימינו) ובכל הארצות (ארצות מזרח אירופה, ארצות הברית, אלסקה, קנדה, אמריקה הדרומית ועוד). הרוב המכריע של הפועלים

במפעלי עיבוד הפרוות היו יהודים. הפְּרוֹן ביידי' הוא פֿ[ע]ל[ע]נ[ע]ר או פֿ[ע]ל[ע]נ[ע]ר או קירָנְט[ע]ר ובגר' הוא פֿלֶזְהַנְדֶּלְר Pelzhandler או קירָנְטְנֶר Kürschner; ברו' - סְקוֹרְנִיק skopnyak; בפול' - קוֹנְטִירֶר kuśnierz; באנ' - פֶּרִיֶר furrier; בצר' - פוֹרֶר fourreur וברומ' - קוֹד'וֹקֶר cojocar או קוֹז'וֹקוֹר.

קשורה למלאכת הבורסקי היא מלאכת הסְנֶדְלֶר. בעוד שהראשון מעבד את העורות, הסנדלר משתמש בהם לעשיית נעליים וסנדלים או לתיקונם. אולי בניגוד למה שרבים סוברים, המושג סנדלר אינו מופיע בתלמודים פרט כשם לוואי לתנא רבי יוחנן, מתלמידיו של ר' עקיבא. מלאכתם של הסנדלרים, הרצענים, החייטים והכובסים הייתה כל כך נחוצה לבריות, במיוחד בזמני העלייה לרגל, שחכמים התירו להם לעבוד בערבי פסחים עד חצות (פסחים ד ו).

הסנדלר (גם: סְנֶדְלֶרְמַן) הוא בגר' נוֹמְכֶר Schuhmacher או נוֹסְטֶר Schuster; ביידי' - נוֹסְטְט[ע]ר; באנ' - קוֹבֶלְר cobbler; ברו' - סְפוֹזְנִיק canoажник; בפול' - שְׁבֶבֶק szewc; ברומ' - צ'וֹבוֹטֶר ciobotar או פֶּנְטוֹפֶר pantofar. יש אומרים שהמלחינים נוֹמַן Schumann ושוֹבֶרְט Schubert הם ממשפחות של סנדלרים כפי ששמן מעיד עליהם.

יש לכלי הסנדלר או לחלקי הנעל קשר מטונימי לעיסוק במקצוע, ומכאן לשם המשפחה. למשל המילים שְׁנוֹר Schnur בגר' וקוֹרְדוֹן cordon בספ' ובצר', שפירושן שרוך נעל, יכולות להתפרש כשם משפחה של סנדלרים.

גם הרצען, שעושה רצועות ואוכפים, עוסק בעורות. במקורות נקרא גם רוצען, וגם הוא נמנה בין המותרים לעשות מלאכה בערבי פסחים עד חצות. אין במאגר שלנו שם משפחה בשם רצען. לעומת זה יש שמות משפחה שהם תרגום של המילה בשפות שונות. כך יש לנו סְטֶלֶר Sattler וריֶמֶר Riemer (גר'); סֶדְלֶר saddler (אנ'); זְאָטֶל[ע]ר (קרי זוֹטְלֶר - ביידי') וסְרַג سراج (ער' ועב').

סְפָרִים ומקִיזֵי דָם

בתרבויות עתיקות היה לסְפָר מקום של כבוד, גם בגלל העיסוקים הנוספים שנלוו אל המקצוע, כגון ניתוחים קלים, עקירת שיניים, שימוש בכוסות רוח, עלוקות וכד'. המספֶּרה הייתה מימים ימימה מקום להחלפת דעות, לוויכוחים ולרכילויות.

עד סוף המאה ה-19 למדו הבנים את מלאכה הספרות מאבותיהם והשוליות מהאומנים. לראשונה נפתח בית-ספר לספָרים ב-1893 בארצות הברית. ומאז רבו הקורסים להכשרת ספרים, שנתנו תעודות הסמכה לבוגריהם.

הסְפָר והגֶּלֶב הן מילים נרדפות, אך אפשר שבמקור הגלב הוא המגלח בתער ואילו הספר גוזז במספריים. המושג ספר אינו מצוי במקרא, ואילו הגלב מצוי פעם אחת בלשון רבים (יחז' ה 1).

גם הספר נחשב בתלמוד בין אלה שסוּרם רע: 'כל שעסקו עם הנשים לא יתייחד עם הנשים כגון... החייטין והספרין והכובסין' (תוספתא קידושין ה סימן 64-65). הוא חשוד בגלל מגעיו עם הנשים שמוליכות אליו את בניהן הקטנים להסתפר (רש"י). אולי משום כך לא ממליצים לאב שבנו ילמד מלאכה זו (קידושין ד יד). ואף על פי כן, נראה שהכירו בחשיבות השירותים שהספרים נותנים לציבור, ולכן הותר להם לעבוד בערב פסח עד חצות, כיוון שעולי הרגל נזקקו לשירותיהם לקראת העלייה לירושלים (פסחים ד ז).

הספר או הגלב נקרא בער' חֶלְאֶק חֶלַק; ברומ' ובגר' - פְּרִיֶזֶר Friseur, frizer; ברו' - צִירֶאָנִיק цирюльник (שהוא גם מרפא וחובש); באנ' - בֶּרְבֶּר barber (מהמילה בֶּרְבֶּה בלט' שפירושה זקן); ביידי' - נְטֶנְט[ע]רְנֶר (מהמילה נְטֶנְט[ע]ר, שפירושה מספריים); בטור' - בֶּרְבֶּר berber; באיט' - בֶּרְבֶּיֶרֶה (במאגר שלנו - בֶּרְבֶּירו) barbieri ובפר' - סְלֶמָנִי سلمانى. הספר בתפקידו כמרפא פצעים, כנָרַע וכחובש הוא פֿ[ע]ל[ע]נְדֶּלְר פֿלֶזְהַנְדֶּלְר flehndler; ביידי' וברו'.

קרובה למלאכת הספר היא מלאכת הַנְדֵל (השווה: קידושין ב ג), שמתמחה בעשיית תסרוקות לנשים או לקליעת פאות נוכריות וכיוצא בזה.

מלאכת הקזת הדם היא מלאכה עתיקת יומין, עוד מימי מצרים העתיקה ויוון הקדומה. ההקזה הסתמכה על תאוריית האיזון בין ארבע הליחות שבגוף. איזון זה מופר כאשר יש עודף דם בגוף, ולכן יש צורך להקיזו. בתלמוד, במסכת שבת, יש הוראות מפורטות לגבי התנהגותו של החולה אחרי הטיפול, למשל: הקפדה על מנוחה, אכילה, חום-גוף יציב וכד'. המקיז את הדם נקרא בתלמוד **נְרַע**, על שום שהוא מגרע את הדם (רש"י). במקורות הגרע הוא שם נרדף לִסְפֵר, משום שהקזת דם היה אחד משלל עיסוקיהם של ספָּרִים, שנעשה בעצה אחת עם רופא או בלעדיה. חז"ל מונים בגרע עשרה דברים שליליים, בהם: חשוד על העריות [כי הנשים זקוקות לו והוא מצוי אצלן] ועל שפיכות דמים [=הקזת דם מוגזמת] (קידושין פב עא) ועוד. 'הגרע והבורסקי והבנאי [הכוונה לבלנאי, שהוא הבלן] אין מעמידין מהם פרנס על הציבור ואין מעמידין מהם אפטרופוס' (דרך ארץ זוטא י ג) 'לא משום שהן פסולין, אלא הואיל ואומנותן נקלה, העם מזלזלין בהן לעולם' (רמב"ם, הלכות מלכים, פרק א ו). במלאכה זו עסקו גם נשים, ואישה כזו נקראת **חַנְאָמָה חַגְמָה** בער'. לא במקרה אין במאגר שם משפחה בשם חנאם. במלאכה זו עסקו לרוב נשים, לפחות בארצות המזרח.

אורגים, חייטים, סוחרי בדים

גם מלאכת האריגה היא מלאכה עתיקה. יש תמונות ברורות של אורגות ממצרים העתיקה. במקרא מוזכרים האורגים לראשונה בקשר להכנת בגדי כהונה ולמלאכת המשכן (שמות כח ו-לה). במיוחד מוזכרות הנשים כאורגות (מלכים ב כג 7; משלי לא 13). מלאכת האריגה הייתה נחוצה ליהודים, בחלקה בגלל ההקפדה על איסור שעטנז.

השם הנרדף ל**אורג** המקראי הוא הַנְרָדִי, שהוא השם המקובל בלשון חז"ל. מלאכת הגרדי נחשבה למלאכה ירודה: 'אין לך אומנות ירודה אלא גרדי' (תוספתא עדויות א ג), והגרדים נחשדו גם הם באי-מוסריות משום מגעם עם נשים (ראו: צורפים וספָּרִים). הגרדי בער' הוא **חַיִּיק חַאֲק** או **קַזַּז**, שהוא אורג בחוטי משי. בגר' האורג הוא **וֵבֶר** Weber (גם: **וֵוֶרְמַן**); באנ' - **וֵיבֶר** weaver (גם: **וֵיבֶרְמַן**); ברו' **טַקֶּץ** - tkacz, בפול' - גם **טַקֶּץ** tkacz; בהונ' - **טַקֶּץ** takács ובפר' - **ג'וֹלָה** جولاه.

בצד האורג ישנם הַסְרוֹק, שהוא האומן שעוסק בסריקת הפשתן (כלים כו ו) והַסְרָג - מי שעוסק במלאכת הסריגה (שם כד ח). האחרון הוא **נְטְרִיקַנְעַר**, Stricker בייד' ובגר'.

מקצוע החייטות הוא אחד המקצועות שבהם עסקו יהודים בגולה מימי הביניים ועד ימינו. עבור יהודים חשוב לתפור או לתקן את הבגדים אצל חייטים יהודים בגלל מצוות השעטנז, לכן היה כמעט לכל קהילה יהודית חייט שלה. כגלל התנאים הסוציאליים הקשים אצל יהודים, תיקן החייט בגדים ישנים יותר משתפר בגדים חדשים. חלק מן החייטים התפרנס מתיקון בגדים שמושכנו כדי לחדשם ולהכינם למכירה. בימי הביניים עבדו חלק מהחייטים בבתי-מלאכה פרטיים, חלקם עבדו בביתם (ואז כל בני המשפחה היו מגויסים לעזרתם), וקצתם אף הסתובבו בכפרים ועשו את עבודתם בבתי הכפריים. הרבה מהמהגרים היהודים ממזרח אירופה למערבה או לארצות-הברית נקלטו תחילה כחייטים מקצועיים ולא מקצועיים, שעבדו בתנאים קשים (בתי מלאכה אפלים, דחוסים, עם אוורור לקוי).

אפשר לומר באופן כללי שאחוז החייטים היהודים עלה בהרבה על אחוז החייטים הגויים בקרב האוכלוסייה המקומית. בתלמוד נמנה החייט עם אלה שמלאכתם נחוצה, ולכן התירו לו לעשות מלאכתו בערבי פסחים עד חצות (ראו לעיל על סנדלרים, ספרים וכו'). גם עליו נאסר להתייחד עם הנשים.

בער' ובפר' הוא נקרא **חַיִּים** خياط. בגר' הוא **שְׁנַיִדְרֵר** Schneider; בייד' - **שְׁנַיִדְרֵר** [ט] או **שְׁנַיִדְרֵר** [ט] ברוסית - **פּוֹרְמָנוֹי** портной; בפול' - **קְרֵבֶצְק** krawiec; באנ' - **טַיִלּוֹר** וטיילר tailor; ברום' - **קְרוֹיטוֹר** croitor; בהונ' - **סַבּוֹ** szabó; באיט' - **סַרְטוֹ** sarto; בטור' - **טֶרְזִי** terzi או **טֶרְזִי** או **טֶרְזִי** (מכאן מוצא המילה דרוזים). מי שעושה את הבדים הוא **טוּכְמַכֶּר** [ט] Tuchmacher בגר' ובייד' **בָּזָז** - בער' ו**סוּקֵינִיק** sukiennik - בפול'.

מי שעושה כפלים בבגד כדי להעשירו הוא **הַפּוֹלֵר** fuller באנ'. מי שגוזר אריגים כדי לתפור מהם בגדים הוא **הַגֵּזֵר** (ראה גם מילה זו בסעיף קצב).

יש סוחרים בדים המתמחים במכירת בדים מיוחדים. הסוחר בבדי **מְשִׁי**, למשל, הוא **קֶזָז** או **חֶזָז** خزاز (אולי גם הזז) או **חֶרִירִי** حريري או **חֶרָר** حرار (ער') ואולי גם **הַרְרִי**, בהשפעת הער'.

הרכיב **זַיִדָּה** Seide (משי בגר' ובעוד שפות) תופס מקום נכבד בשמות המשפחה בישראל, למשל: **זַיִד** (משי בייד'), **זַיִדוֹן** (ממשי), **זַיִדְרֵר**, **זַיִדְרֵר**. **זַיִדְרֵר** Seidenweber הוא אורג בדי משי (גר'), **זַיִדְרֵר** Seidenware הם דברי משי, **זַיִדְרֵר** Seidenschnur הוא פשוט חוט משי ו**זַיִדְרֵר** או **זַיִדְרֵר** Seidenband הוא סרט ממשי. כל המילים הן בגר'. המשי ברו' הוא **שׂוֹלֵק** اشته; **מָטָס** mätase - ברום' ובספ' - **סֶדָה** seda.

קְטִיפָה בגר' היא **סַמֵּט** או **זַמֵּט** Samt; בייד' - **סַמֵּט** [מ] [ט]; ברו' - **בְּרַכְט** bapxat; בער' ובפר' - **מַכְמֵל** مخلص. הסוחר בצמר או בבדי צמר הוא **צֶמֶר** (עירובין ט), אבל צורה זו לא מצויה במאגרנו, ובמקומה מצוי **צֶמֶרִי**. **צִיִּמְיָאט** הוא מוכר בד הצ'יט, שהוא בד זול המקושט בדגמים צבעוניים מודפסים (ער'). הסוחר בבדי קטיפה הוא **מַחְמֵלִי** مخملي (ער'). ולבסוף, מייצר הטליתות או הסוחר בהם הוא **טְלִיחֶמְכֵר** [ט] או **טְלִיחֶמְכֵר** (ייד'), ואורג הטליתות הוא **טְלִיחֶמְכֵר**.

הַמָּאֵלְמַכֶּר [מ] [ט] Mantelmacher הוא תופר מעילים (ייד', גר') וה**וֶסְטֶשְׁנַיִדְרֵר** Westeschneider הוא חייט חזיות לגברים (גר'). חייט בגדי נשים או הסוחר בבגדי נשים הוא **דַּמְסְקִי** дамский (רו').

לפעמים אפשר לעמוד על מקצוע החייט בדרך המטונימיה. למשל, המילים **פִּינְגֶּהוּט** [ט] **פִּינְגֶּהוּט** (גם: **פִּינְגֶּהוּט** או **פִּינְגֶּהוּט**) Fingerhut בגר' ובייד'; **נַפְרֶסְטֶק** naparstek בפול' ו**דֶגֶטָר** degetar (גם: **דֶגֶטָר**) ברום' - פירושן אצבעון, וכולן, יחד עם השם **אָצְבָּעוֹנִי**, הן שמות משפחה נפוצים למדי.

אותם הדברים אמורים לגבי המילים **נָדֵל** Nadel בגר' ו**נָדֵל** (קרי **נֹדֵל**) בייד', שפירושן **מַחַט**. מכאן נָדֵל [ע] למן (קרי **נֹדֵלְמָן**) ו**נֹדֵלְרֵר** בייד'. באותו הקשר קיים השם **נֹדֵלְשְׁטֵר** [ט] [ט] (ייד'), שפירושו המילולי: דוקר במחט, שהוא כינוי מזלזל בחייט. כל המילים האלה הן כינויים לחייט.

המקבילה למחט ברו' היא **אֵיגְלָה** игла; בער' - **אֵבְרָה** إبرة; בצר' - **אֵגְוִי** aiguille ובאיט' - **אֵגוֹ** ago. ה**כְּפִתוֹר** ומקבילותיו: **קֶנוֹפֶף** (או **קֶנוֹפ**) Knopf בגר'; **גוּזִיק** guzik בפול'; **בוּטוֹן** bouton בצר' וכך גם ברום' - **בוּטוֹן**; באנ' **בֶּטוֹן** button; **דוּגְמָה** düğme בטור'; **דֶּקְמָה** دگمه בפר' - כולן מעידות שנושאן הוא חייט. על אף העובדה שהמונח חייטות הוא כשר מבחינה לשונית, אנשים רגילים להשתמש יותר במונח תופרת. והנה שתי המילים האלה אינן מצויות במאגר שלנו, ורק פעם אחת מצוי המונח **תוֹפֵר** כמקביל לחייט. גם במקורות מונח זה נדיר (פְּלָאִים ט ו).

חייט לא מקצועי הוא **טְלֵאִי** שמטליא את הבגדים או את הנעליים והוא נקרא **פְּלִיקֶר** [ט] [ט] Flicker בייד' ובגר'. ייתכן שהעובדה שהמסורת היהודית מחייבת כיסוי ראש של גברים כמות של כבוד ויראה בפני שמים, ושל נשים כעדות לצניעותן - קשורה לכך שייצור כיסוי ראש (כולל פאות נוכריות) היה נפוץ בקרב יהודים באירופה. ייצור כובעים נעשה בד בבד עם מלאכת החייטות ועם הסחר בבגדים חדשים או ישנים. ה**כּוּבֵעַן** או ה**כּוּבְעִי** הוא בגר' ה**וּטְמַכֶּר** Hutmacher או ה**מִצְמַכֶּר** Mützmacher; ברו' - **שְׁפוּצְוִיק**

מלאת הקדרות הופיעה לראשונה בתקופת האבן החדשה, לקראת סוף האלף השישי לפני הספירה. היא משמשת מדד לקביעת מסגרת כרונולוגית של תרבות כלשהי. ארכיאולוגים בכל העולם נעזרים בממצאים של כלי חרס (שהם עמידים ואינם מתבלים) כדי לתארך תקופות ותרבויות. במקרא מוזכרים מושגים רבים הקשורים למלאכת הקדרות, כגון כלי חרש, חומר, יוצר, בית היוצר, אובניים ועוד, וכן כלים מכלים שונים, שעשויים כנראה מחרס, כגון נרות חרס, כדים, גביעים, כוסות, ספלים, פפים, סירים, צפחות אסוכים ועוד - מה שמעיד שמלאכה זו הייתה ידועה לבני ישראל, והיא נלמדה מעמי כנען, שבעצמם למדו אותה מהפניקים.

קדרים

הקדר (עושה הקדרות) נקרא גם יוצר. יוצר היא מילה מקראית, ואילו הקדר היא בלשון חז"ל. בגר' הוא הפּוֹרְר Hafner או טופּפּר Töpfer; בייד' - טּוֹפּפּר [טפּפּר]; באנ' - פּוֹטּר potter; ברו' - גוֹנְצ'ר potter; ברוס' - אולר olar; בפול' - גרנצ'ר garncarz ובהונ' - פּוֹקּס fazekas.

מי שמייצר או מוכר כלי חרס לנוזלים הוא קרייגר Krüger (גר').

אופים וטוחנים

אבותינו אפו את הלחם על ידי הנחת הבצק על חול או על אבנים קטנות שחוממו וכיסו אותו באפר חם. בתוך כמה דקות היה הבצק הופך ללחם. לזאת כנראה הכוונה בביטוי 'עוגת רצפים' במקרא (מלכים א יט 6 - רצפה היא גחלת, לפי ישע' ד 6). צורה ביתית אחרת של אפיית לחם היא הדרך הנהוגה היום אצל הברדווים: הנחת הבצק על מגש ברזל קמור גדול שמתחמם אש גחלים.

האופה הוא לשון מקרא ואילו הנחתום הוא לשון חז"ל. לא מצאנו שם משפחה בשם אופה, אבל מצאנו את משפחת נחומי, שאנו משערים שהוא עברת של בָּקֶר או בַּיִקֶר - Bäcker בגר' או baker באנ'. בער' האופה הוא חֶבֶז חֶבֶז או חֶבֶס, והאופה או מוכרת הלחם היא חֶבֶז חֶבֶז. אצל מרוקאים הוא בוחובֶזֶה ابو خبزة (קיזור של אבו חובזה) או בוכובֶזֶה או בוקובֶזֶה (מילולית: בעל הלחם). בטור' הוא נקרא אֶקְמֶקְצִי ekmekçi (מוכר לחם) או פּוֹרְנִיִּי firinci (מהמילה פֶּרֶן, שפירושה תנור בער' ובטור') ובפר' מצאנו מֶסְצִי (מוכר מצות). ברו' הוא פֶּקֶר pekarz או בולוֹצ'ניק булочник (אופה ומוכר לחמניות. גם: בולוֹצ'ניקוב); בפול' הוא פֶּקֶז' או פֶּיקֶארז' piekarz; בהונ' הוא פֶּקֶ קֶק pék; בייד' הוא בּוֹרְדֶּמֶן או בּוֹרְדֶּמֶן, ויש אפילו וִיסְבֶּנְקֶנְר [קנע] (אופה לחמניות לבנות).

עוד מושג מלשון חז"ל הוא הפּוֹלְטֶר. המילה מופיעה בכמה מקומות במשנה ובתלמוד, ביניהם בדמאי ה ד - ושם רש"י מפרש: 'מי שאופה את הפת', אולם הרמב"ם מפרש: 'האדם הלש את הקמח ואופהו ועושה אותו לחם נקרא נחתום, והקונה מן הנחתום ומוכר לבני אדם נקרא פלטר'.

כשם שהַבֶּבֶל משמש במלאכת הבנייה (ראה ערך בנאי), כן הוא משמש במלאכת האפייה. הוא האיש שמלאכתו ללוש ולגבל את הבצק (כתובות עב, ע"א). מי שמנפה את הקמח בנפה העדינה הוא אֶלְגֶּרְבֶּלִי או ליתר דיוק אֶלְגֶּרְבֶּלִי - الغريلي בער'. ומי שרודה את הלחם מהתנור הוא נְדָאִי או נְדִי.

הַטָּחֶן או הַטָּחָן (גם: טָחָן וְאֶלְטָחָן) הוא דמות פופולרית בספרות העממית של כל העמים כמעט. בצורה זו מופיעות המילים במאגר שלנו, אבל במקורות הוא טוחן או טָחָן, והוא מוזכר רק פעם אחת במשנה (דמאי ג ד). מלאכת הטחינה בבית הייתה מוטלת על האישה: "אלו מלאכות שהאישה עושה

לבעלה: טוחנת ואופה ומכבסת, מבשלת ומניקה את בנה, מצעת לו המיטה ועושה בצמר' (כתובות ה ה). גם בערבית הוא נקרא **טחן طحان**; בגר' הוא **מילר Müller** ובאנ' - miller; בייד' הוא **מילן[ע]**; ברו' הוא **מלניק мельник**; בפול' - מלינז' mlynarz; ברומ' - מוררו moreru; בהונ' - מולנר Molnár; באוקר' - **מירושניק miroshnik**; בפר' - אסיבן آسیابان (אסיבנה - אופה) ובצר' - מניה meunier. בדרך המטונומיה, המילים בגר': **מילשטיין Mühlstein** (אבן המטחנה) או **מילרד Mührad** (גלגל המטחנה) יכולות להעיד שנושאהן הוא טחן. מילר מעוברת לפעמים לקמחי או לכה-קמחי. **קרוכמל krochmal** הוא עמילן פוף, והשם ניתן למי שמייצר או מוכר אותו. באנ' העמילן הוא **סטרכ' starch**.

בוני הבית ומעצביו

המושג **נגר** לא נמצא במקרא ולא במשנה (רק בשני התלמודים). במקומו נמצא בשניהם המושג **חקש** לבד (שמואל א יג 19) או בצירוף חרש-עץ (שמואל ב ה 11) או חרש עצים (ישעיהו מד 13). מקור השם בארמית. אונקלוס מתרגם כל חרש שבמקרא - נגר. לנגר בגר' יש כמה מקבילות: **נשרינר Schreiner**, **מישנר Tischler** ו**צימרמן Zimmermann**. ברו' הוא **סטוליאר ctoar** או **פלוטניק plothon** (נגר-בניין); בפול' - **סטול' stolarz**; בייד' **ט[ע]ס[ע]ל[ע]** או **סטאל[ע]** (קרי **סטולר**); בער' ובפר' - **נג'ר نجار**. נגר הבניינים הוא **ג'ינר joiner** באנ', ונגר הרהיטים הוא **קסטנר Kästener** בגר'.

ה**צבע** במקורות הוא מומחה לצביעת צמר בעיקר. כיום הוא מומחה לצביעת כל דבר: קירות (בשמן, להבדיל מהסיד), רהיטים, כלים וכו'. במשנה ובתלמודים מתוארים בפרוטרוט כלי הצביעה, החומרים שבהם השתמשו ותהליך הצביעה עצמו. שם מצוין שמלאכה זו הייתה מפותחת במיוחד בלוד ובבית-שאן. בימי הביניים עסקו בעיקר יהודים במלאכה זו, במיוחד בארצות הים התיכון. יהודים גם סחרו בחומרי צביעה וגם עסקו בצביעה בפועל - מלאכה שנחשבה לבזויה ולא מכובדת. עם התפתחות התעשייה הכימית המודרנית, שבה לקחו חלק מדענים וזמנים יהודים, ירדה קרנה של המלאכה המסורתית.

בער' הוא **צבאג** או **סבג صباغ** או **דקן**; בגר' הוא **פריבר Färber**; ברו' - **מליר malar** או **קרסילנצ'אק krasitselnyak**; בייד' - **פ[א]ר[ב]נ[ע]** או **מ[א]ל[ע]**; בהול' - **שילדר schilder**.

מלאכת הבנייה משתפת כמה אומנים: החצב שחוצב אבנים מן ההר (במקום חצב יש במקרא **חוצב**), הנבדל שגובל ולש את הטיט לבניין, הספת שמקציע את האבנים ומתאימן לבנייה, הנמל - בעל הגמלים או הנהוג בהם שמוביל על גביהם משאות לאתרי הבנייה והסבכל שנושא את המשא על גבו ומביאו ליעדו. בונה הגדרות הוא **גודר (מלכים ב יב 13)**. כל השמות הם בלשון חז"ל, חוץ מהסבכל והגודר, שנמצאים גם במקרא. לכל אחד מאומנים אלה יש שם משפחה משלו בישראל.

לסבל יש מקבילות בשפות שונות: **חמל حمال** או **עמל عقال** בער'; **פורטר porter** באנ'; **פורטר porteur** בצר' ובעוד כמה שפות (גם: **פורטמן**); **מ[ע]ר[ע]ר Träger** (גם **מ[ע]ר[ע]ר[ע]ר[ע]**) בגר' ובייד'.

ה**בנאי** מופיע רק בלשון חז"ל. לפעמים הוא מכונה אמן סתם. בער' הוא **עמאר عمار** או **עמר**; בגר' הוא **באור (באואר) Bauer** או **מאורד Maurer**; בייד' - **מו[ע]ר[ע]ר** או **בילד[ע]** או **באומן**; באנ' - **בילדר builder** או **מיסן mason**; בפול' - **מורז murarz**; ברומ' - **זידר zidar** ובפר' - **בניאן בנאיאן** או **בניאן**.

הסתת בגר' הוא **שטיינמץ Steinmetz** או **שטיינהאור (שטיינהאואר) Steinhauer**; בייד' - **שטיינשטיינד[ע]** ר ובער' - **נקר נקר**. מלבן הלבנים הוא **צינ[ע]ל[ע]ר Ziegler** בייד' בגר' (גם: **Ziegelbrenner**), והרעפן הוא **שנינדל[ע]ר Schindler** או **שנינדל[ע]למ[א]** בגר' ובייד'; **גונטובניק Гонтобник** או **גונטר rohtap** ברו'. את עבודות הגבס והטיח עושה ה**נבס**.

חקלאים, רועים, דייגים, מלחים ועוד

מהמילים הנרדפות: **אָפּר**, **יוֹגב**, **חקלאי** ו**פּלַח** - רק שתי הראשונות מצויות במקרא. מקור המילה חקלאי במילה הארמית או הערבית 'חַקְל חַקְל', שפירושה שדה. במילה פלח פּלַח השאולה מהערב' השתמשו עוד בספרות ימי הביניים. כשהיא נהגית ב' רפויה היא מקבלת בדרך כלל מטען שלילי, במובן אדם בור וגס רוח. בגר' האיכר הוא **בְּאָר** Bauer או **פּרָמֶר** Farmer או **לַנדמַן** Landmann או **לַנדוויֶרט** Landwirt (שתי המילים האחרונות משותפות גם ליידיש); באנ' - גם **פּרָמֶר** farmer; ברו' - **פּרָמֶר** pəpmep; בפול' - **רוֹלְנִיק** rolnik וביידי' - **פּוֹיֶ[ע]ר** או **פּאָ[ע]כְּטָ[ע]ר**.

קרוב לחקלאי הוא ה**גַּנֵּן**, שהוא בעל הגן או עובד בו. המילה מצויה רק בלשון חז"ל ואילך. המשמעות של מי שמטפל בחינוכם של ילדים רכים היא משמעות מאוחרת בהשפעת הגרמנית.

מהארמית והערב' קיבלה העברית של ימי הביניים את **בוֹסְתָנַאי**. בגר' וביידי' הוא **גַּרְטֶנֶר** Gärtner; באנ' - **גַּרְדֶּנֶר** gardener; ברומ' - **גַּרְדִּינֶר** grădinar וברו' - **סְדוֹבְנִיק** sadobnik.

המומחה לנטיעת דקלים ולהרכבתם הוא **דְּקָל** (בראשית רבה פרק מא א).

בעל כרם או מי שעובד בו הוא **כוֹרֵם**. המילה המקראית מקבילה ל**וִינְיָבֶרְגֶר** Weinberger (לפעמים מעוברת השם ל**פּרָמוֹן**) או ל**וִינְיָמָן** בגר'. היינן שמייצר את היין או סוחר בו הוא **וִינְמַנֶר** vintner באנ' ו**וִינְצֶר** Winzer בגר'. מוזג היין במסבאה הוא **וִינְטְנֶקֶר** או פשוט **שְׁנֶקֶר** Schenker בגר' וביידי'. הוא עושה זאת במסבאה או בבית המרזח, שהם **שְׁנֶקֶר** Schenk ביידי' ובגר'.

היין מאוחסן בחביות, ובונה החביות הוא **חַבְתָּן**. מלאכתו דורשת מיומנות, ולמתלמד נדרשות 4-5 שנים של הכשרה. המילה מצויה רק בעברית החדשה, והיא נעדרת אפילו ממילון של בן-יהודה. בגר' החבתן הוא **קִיפֶר** Küfer או **פֶּסְבִּינְדֶר** Fassbinder; ביידי' הוא **פּוֹסְבִּינְדֶר** [ע] או **קוּפֶר** cooper; ברו' - **בוֹנְדֶר** бондарь; בפול' - **בֶּדְנָרְז** bednarz; ברומ' - **בוֹטְנָרוּ** butnaru או **דוֹגֶר** dogar; בהונ' - **קָדֶר** kádár או **בוֹדְנֶר** bodnar ובערב' - **בֶּרְמֶלִי** برملي.

מכאן נעבור לתעשיית היי"ש והשיכר. **מבשל שיכר** הוא **בְּרוֹר** Brauer (**בְּרוֹרְמַן**, **בְּרוֹבְרִיק**) או **בְּרֶנֶר** Brenner בגר'; ברו' הוא **פִּיבּוֹבֶר** pivobap וכן גם בפו' **פִּיבּוֹבֶר** (ומכאן: **פִּיבּוֹבְרוּב**); ביידי' - **בְּרוֹיֶנֶר** [ע] או **ברָאָפֶמן** (קרי **בְּרוֹפֶמן**); באנ' - **בְּרוֹרֶר** brewer וברומ' - **בְּרֶר** berar.

בצד חברת החקלאים היציבה התקיימה חברת הרועים-הנוודים. במקרא מוזכרות דמויות חשובות שעסקו, בין השאר, ברעיית צאן (יעקב, משה, עמוס ועוד). מוזכרים בעלי עדרים רבים שהעסיקו רועים שכירים והם נקראו 'אברירי הרועים' (**שמואל א כא 8**).

מנהיגים במקרא נמשלו לרועים שאמורים לדאוג ל'צאן מרעיתם'. אלוהים עצמו נמשל לרועה (תהילים כג ו), וישו השווה עצמו גם הוא לרועה (**יוחנן י 11**).

חז"ל חשדו ברועים שהם משיגי גבולות, ולכן פסלו אותם לעדות (**סנהדרין כה ע"א**).

הרועה נקרא גם **בוֹקֶר** וגם **נוֹקֶד**. כל המילים מקראיות. בצר' הרועה הוא **בֶּרְנֶה** berger; בגר' - **שְׁפֶר** Schäfer וגם **הִירֶט** Hirt וגם **גֵּיִסְמַן** Geißmann, שהוא רועה עזים; בפו' וברו' - **צָ'בָן** czaban וגם **פֶּסְטוֹר** yabán; בהונ' - **יוֹהֶס** juhász; באנ' עתיקה - **לַמְבֶּרֶט** lambert (רועה טליים) ובלט' - **פֶּסְטוֹר** pastor.

מקצוע הדיג נזכר מעט במקרא, אבל בברית החדשה מסופר שים כינרת היה רוחש דייגים. ארבעה משנים עשר השליחים של ישו היו דייגים.

יש להבחין בין ה**דִּיֵּיג** ל**דִּיגָאִי**. האחרון הוא מומחה לדייג או מי שעיסוקו גידול דגים. הדייג בגר' וביידי' הוא **פִּישְׁטָנֶר** Fischer או **פִּישְׁטָמן**; בגר' הוא גם **אַנְגֶּלֶר** Angler, שדג באמצעות חכה; בערב' - **צִיִּיד** صياد; ברו' -

ריבֵּק rybák ובפול' - גם רִיבֵּק rybak; בצ'כ' - רִיבֵּר rybář; ברומ' - פֶּסְקָר pescar; באנ' - פִּיֶּשְׁרָמָן fisherman; בצר' - פֶּשְׁרֵר pêcheur ובער' צפון-אפריקאית - בוּסִידָן ابوصيدان.

יהודים לא הצטיינו במלאכת הספנות ולא היו יורדי ים מקצועיים. לעומת זה הם תרמו רבות למדע הקרטוגרפיה, ובמידה מסוימת גילוי אמריקה התאפשר הודות למפותיהם ולחישוביהם המתמטיים.

המַלְחָה, **החֹבֵל** והסֶפֶן הן מילים נרדפות, אלא שבעוד שתי המילים הראשונות מופיעות בכל רובדי השפה, המילה האחרונה מופיעה רק בספרות הבתר מקראית. היחס אל הספנים בתלמוד הוא אמביוולנטי - בין 'אומנותן אומנות לסטים' (קידושין ד יד) לבין 'הספנין רובן חסידים' (קידושין פב ע"א).

המקבילות: בער' - מַלְחָה מֵלַח וּבְחָרָה בְּחָר (מילולית: ימאי); בגר' - זִימָן Seemann (מילולית: ימאי) וּשְׂפִירָה Schiffer (מילולית: ספן); באנ' - סִיפֵר sailor וּסִימָן seeman; בצר' - מַרִין marin; בר' - מוֹרֵיקָה moryak. בדרך המטונימיה, ייתכן שמשפחת **תוֹרָן**, אם אמנם מדובר בתרגום השם מלועזית, מוצאה ממשפחת ימאים או מאב 'קדום' שעסק במקצוע הקשור בים או בשיט.

מי שעבודתו קשורה למים הוא ה**אָמוֹדָאִי**, שעיסוקו צלילה למעמקי הים או הנהר כדי למשות חפצים או אנשים שטבעו.

ה**בְּיָר** הוא מי שחופר בארות או דולה מהן מים למכירה.

נותני שירותים

רופאים ורוקחים

יהודים עסקו מימים ימימה גם ברפואה (המפורסמים ביותר היו אסף הרופא במאה ה-6 והרמב"ם במאה ה-12, אבל היו גם רבים אחרים). ההשקפה הבסיסית של היהדות היא שהקב"ה הוא הרופא האמתי, כמבואר במקומות רבים במקרא (בראשית כ 17; שמות טו 26; תהילים ו 3 ועוד). בימי הביניים היו רופאים יהודים מפורסמים ששימשו בחצרות מלכים ונגידים, והם נמנו עם שכבת העילית בחברה. הגויים נזקקו לשירותיהם, למרות התקנות הדתיות של נוצרים ומוסלמים שאסרו להיעזר ברופאים יהודיים. בעת החדשה חייב הרופא להיות בעל השכלה אקדמית ברפואה כדי לזכות ברישיון של רופא. זה לא היה המצב בעבר, כאשר המורים היו רופאים פרטיים או אבות שהכשירו את בניהם למקצוע. אחוז הרופאים היהודים בכל הזמנים היה גדול יותר מאחוזם בקרב האוכלוסייה המקומית. 25% מזוכי פרס נובל בתחום הרפואה או הפיזיולוגיה הם יהודים או ממוצא יהודי.

הרופא נמנה בין עשרה דברים שחסרונם בעיר אוסר על תלמיד חכם לגור בה (ראה לעיל על אמנים), אולי משום שעסק גם במילת תינוקות (לפי רש"י). במקרא המילה לעולם בכתוב חסר: רִפָּא.

בער' נקרא ה**רוֹפֵּא חֲכִים** חֲכִים או טִיבִּיב טִיבִּיב ובטור' חֲכִים hekim. משפחת **אַבוֹלְעַפְיָה** ابو العافية (בעל הבריאות) היא כנראה במקור משפחה של רופאים. הרופא בגר' הוא ארצט Arzt, אבל אין במאגר שלנו ולו משפחה אחת בשם זה. בר' הוא **רִנָּךְ** או **בְּרָךְ** brach ובפ' הוא **לְקָאז** lekarz. **אָסִיא** וגם **אָסָא** הוא רופא בארמית. **דְּלִמְדִּיגוֹס** delmedigos באיט' (שינוי של: דל מדיקו) הוא שם משפחה של רופאים. כמעט בכל השפות מכונה הרופא בשם **דוקטור**.

קשור למלאכת הריפוי הוא ה**רוֹקֵחַ**. מעמדו לא היה פחות מכובד מהרופא ואולי עלה עליו, כיוון שהוא הוחזק כבקיאת ברופות וביעילותן לשיכוך מיחושים שונים, ולכן הרבו להתייעץ בו כאילו היה רופא. כשם משפחה הוא נהגה גם **רִקַח** (נחמיה ג 8) או **רִקַח** וגם **רוֹקַח**. בגר' הוא נקרא **אָפּוֹטֶקֶר** Apotheker וביידי' **אָפּטִיִק[ע]ר**, בר' וביידי' הוא נקרא גם **פּוֹבִּזִּיור** pobytor ובטור' הוא **אָזָאצִי** eczacı. ה**עֵטָר**

عطار (ער') הוא גם בשם וגם מוכר עשבי מרפא - כך שמלאכתו קרובה למלאכת הרוקח. מומחה מיוחד להכנת אבקות רפואיות הוא הפולוורמכר Pulvermacher (גר').

עבודה נוספת הקשורה לתחום הבריאות היא עבודתו של הבֵּלֶן, שהוא בעל בית המרחץ או מנהלו ולפעמים גם משמש בו. הטבילה במקווה היא מגופי ההלכה ביהדות, אבל הרחצה פסולה בבית המרחץ הציבורי על שירותיו השונים. זה לא הניא את גדולי החכמים מלהזדקק לשירותיו של בית מרחץ כזה (למשל רבן גמליאל בעכו, שהיה רוחץ במרחץ של אפרודיטי' - עבודה זרה ג ד). בתי המרחץ הציבוריים היו חלק חשוב מהתרבות הרומית, וכל המונחים הקשורים אליהם הגיעו לשפה העברית משם. מקור השם בלן הוא, אפוא, במילה הרומית בַּלְנְאום balneum, שפירושה בית-מרחץ. גם בלשון חז"ל וגם במאגר שלנו הוא מצוי לרוב. למרות תפקידו החשוב לבריאות הציבור נמנה הבלן עם אלה שסאדם רע, בגלל קרבתו לנשים בתוקף עיסוקו (ראו לעיל על צורפים). בימינו כלות מכירות היטב את את הבלנית, אבל היא אינה מוכרת במאגר שלנו, ובכל פרויקט השו"ת מצאנו רק מופע אחד לשם בלנית!

הבלן נקרא בעברית (בהשפעת הלטינית) גם **אוֹלֵייר**, מי שתפקידו לסוך את גוף המתרחץ בשמן לעידון. בער' הוא חַמְמִי حمامي, ביידי' - בָּנְעֵ[נ]ר וברו' - בַּנְצִ'יק באשטאט.

מסעידים

ה**פּוֹנְדְקִי** הוא גם **אוֹנְפִיזְאִי** (בעל בית-הארחה) וגם בעל מסבאה. בתפקידו האחרון הוא **וִירְט** Wirt בגר'; **שְׁנַעֲנָק[נ]ר** או **שְׁנַעֲנָק[נ]רְמָן** ביידי' ו**כְּמָר** خمار בער'. ברו' יש למילה זו הרבה מקבילות: **קוֹרְצִ'מַר** Корчмар, **שְׁיִנְקֵר** шишкар **וקְבֵקוֹב** (קְבֵקַב Kabak הוא בית מרזח). המילה **מְלַצֵר** מופיעה רק פעמיים במקרא (דניאל א 11, 16), ושם היא במשמעות שונה מהמשמעות של ימינו. לפי בן-יהודה הוא פקיד הממונה על הכלכלה וכד', ולפי אבן-שושן הוא מפקח או שומר בחצר מלך בבל. המלצר במשמעות של ימינו הוא **קְנַעֲנָלְנָר** Kellner ביידי' ובגר' ובעוד שפות, אבל בגר' הוא גם **אוֹבֵר** Ober; **סֶרְבֵר** serveur - בצר'; **גַרְסוֹן** garçon - בכמה שפות. המלצר הראשי או רב-השרתים הוא **בִּטְלֵר** butler באנ'.

מסיעים

ה**עֵגְלוֹן** או ה**עֵגְלָן** היה חלק בלתי נפרד מנוף העיירה במזרח אירופה. העגלון יכול להיות בעל העגלה או המופקד עליה מטעם בעליו האמידים. שמות נרדפים בעברית לעגלון הם ה**רְכָב** וה**הַקָּר** (בבא מציעא ו א), בגר' הוא **קוֹצִ'נֵר** Kutscher (מעוברת לפעמים **לְקוֹצֵר**) או **פּוֹרְמָן** Fuhrmann או **וִגְנֵר** Wagner. גם ברו' הוא **קוֹצֵר** kyçer, אבל גם איזבוצצ'יק извозчик (**אִיזְבוֹצְקִי**) וביידי' בעל עגלה; העגלון, נהגה **בְּלַגוֹלָה**. בספ' - **קוֹצֵרוֹ** cocher; באנ' - **קָרְטֵר** carter. מכאן נעבור לנהג, שבגר' הוא **פֶּרֶר** Fahrer או **לֵנְקֵר** Lenker; באנ' הוא **דְרִיבֵר** driver ובצר' - **שׁוֹפֵר** chauffeur.

שדכנים וסרסורים

שְׁדֵכָן הוא מקצוע מקובל אצל יהודים בהרבה קהילות בגולה וגם בארץ, בעיקר אצל יהודים דתיים או חרדים ובעבר הייתה ההסתייעות בשדכן כמעט הדרך היחידה למצוא זיווג. השדכן מקביל ל**דֵכְנָל** ללל (ער'); ל**מַקְלֵר** Makler (שהוא גם מתווך) ול**קוֹפְלֵר** Kuppler (גר'); ל**סְבַט** swat, cbat (רו', פול') או ל**סְבַחָה** cbaxa (שדכנית) ברו'. בהונ' הוא **קְרִיטוֹ** וביידי' נהגה **שְׁדֵכָן** (במלעיל).

קוֹפְלֵר ו**לוֹדֵה** Lude פירושו גם **סְרִסוֹר** בגר'. מילה זו במקורות פירושה מתווך (**בְרוֹקֵר** broker - באנ' וגם ברו' **סְרִסוֹר** סרסור בער' ו**שְׁלִיכְטֵר** Schlichter בגר', שהוא גם מפשר, בעיקר בין הקונה למוכר).

בנקאים וחלפנים

יהודים הצטיינו בתחום הבנקאות. ה**בַּנְקָאִי** נותן שירותים פיננסיים ללקוחותיו. בגר' הוא **בַּנְקֵר** Banker או **בַּנְקִיר** Bankier או **בַּנְקְהַלְטֵר** Bankhalter, שהוא הקופאי במוסד להימורים. באנ' וברומ' - **בַּנְקֵר** banker; ברו' ובייד' - **בַּנְקִיר** bankier ובהונ' - **בַּנְקֵר**.

בבנק עובד ה**כַּסְפָּר** שבאנ' הוא **טֵלֵר** teller, בצר' - **קַסְיֵה** caissier, בגר' **קַסְיֵרֵר** Kassierer וברו' - **קַסִיר** kassier. יהודים עסקו גם בחלפנות. במקורות הוא נקרא שולחני (בבא מציעא ג יא), מאותו טעם שהבנקאי נקרא כך (בנקה באיט' - שולחן או דלפק). לחלפן בער' יש כמה גרסאות: **צַרְף** صراف, **אַסְרָף** (שינוי של אל-סרף) או **אַצְרָף**, **חַלְפֹּן** או **כַּלְפֹּן**. גם בפר' הוא **צַרְף** صراف, ובטור' הוא **סַרְף** sarraf. בגר' החלפן הוא **וְקַסְלֵר** Wechsler.

נותני שירותים נוספים

ה**יֹעֵץ** כשמו כן הוא - מסייע בדבר עצה. בימי קדם משרת היועץ למלך או לשליט הייתה משרה בעלת השפעה. בימינו, יש יועצים במשרדי ממשלה שונים. המילה מצויה בכל רובדי השפה. בגר' **בֶּרְטֵר** Berater. ה**קַבְּלָן** הוא מי שמתחייב לבצע עבודה (בתלמוד - בעיקר עבודות בשדה) תמורת שכר כולל מוסכם מראש. המושג מוזכר בכמה מקומות בתלמוד ובמדרשים כגון **במועד קטן יא, ע"ב** - שם מדובר על 'האריסין והחכירין והקבלנין'.

ה**דְּוָאָר** הוא האיש שמביא את המכתבים ליעדם. המילה מופיעה רק בלשון חז"ל. בן-יהודה מנקד דְּוָאָר. השורש הוא דו"ר, שפירושו לסובב או להסתובב - וזה מה שעושה נושא המכתבים שמסתובב בין הבתים ומחלק את המכתבים. שורש זה מצוי באותה משמעות בערבית (دوار) ושם הכוונה למי שמשוטט, ואם הוא מוכר תוך כדי שוטטות הרי הוא רוכל. המילה בכתיב החלופי: דְּוָר לא מצויה במאגר שלנו. הדְּוָאָר באנ' הוא **פּוֹסְטְמָן** postman; בטור' הוא **פּוֹסְטָצִי** postaci; בצר' - **פַּקְטֹר** facteur.

לעומת הדְּוָאָר, ה**רַבֵּן**, שהוא שליח מהיר, היא מילה מקראית, והיא מופיעה שם בתדירות גבוהה למדי, בעיקר בלשון רבים. בגר' הוא **בוֹטֵה** Bote.

ה**תַּיִיר** במקורות (בבא קמא קטז:) הוא מי שתר ובודק את הדרך לפני השיירה ומוליך אותה בבטחה למחוז חפצה, בדומה לתפקיד הגשש בימינו. כיום - כל נוסע לארץ זרה להנאתו.

שׂוֹמֵר כשם משפחה הוא שם נפוץ למדי בארץ (יותר מ-30 פעם במאגרנו). ברו' ובפו' הוא **סְטְרַזְנִיק** stražnik, ctpажник; באנ' הוא **גַּרְד** guard; בספ' **גַּרְדָּה** garda ובגר' **וַכְטֵר** Wächter.

סוחרים, מוכרים והנלווים אליהם

המילה **סוֹחֵר** מצויה בכל רובדי השפה העברית, בעוד שהמילה **תַּגְר** מצויה רק בלשון חז"ל. היא מקבילה לתַּגְרֵד تاجر בער'; **לַצְ'נְדֵלֵר** chandler (שהוא מעין רוכל) באנ'; **לְהַנְדֵלֵר** Händler ול**קַאופְמַן** Kaufmann בגר'; **לְקוּפִּץ** купец ברו'; **לְקוּפִּץ** kupiec בפול'; **לְהַנְדֵלְנֵר** ול**קוּפְמַן** בייד'; לבזרגאן بازارگان (ומכאן - **בַּזְרַגָּנִי**) בפר'; **לְמַרְקַנְטֵה** mercante או **מַרְקַנְטִי** באיט' ול**מַרְשֵׁן** marchand בצר'.

לסוחר הקטן, לחנווני, יש כמה מקבילות בגר': **קְרָמֵר** Krämer, **לַדְנֵר** Ladner (עוזר לחנווני) ו**קַאופְמַן**; וכן כמה מקבילות ברו': **לְבוּצְ'נִיק** laboչник, טורגוֹבְךָ Toprobeц (ומכאן **טוֹרְגוּבִיצְקִי**), **פְּלַטְנִיק** palatник ו**מַרְזִינִיק** maraзиник. **קְרָנְעֵ[מְ]נֵר** או **קְרָנְעֵ[מְ]רָמֵן** הן המקבילות בייד'. המקבילות בער' ובפר' הן **בַּקָּל** أو **בַּקָּל** بقال; בטור' - **בַּקָּל** bakkal. החנווני הוא **גְרוֹסֵר** grocer באנ'; **עַטָּר** عطار (שמוכר גם בשמים ותבלינים), ואולי גם **וַזָּאן** وزان בער'. במקורות חשוד החנווני בגזל לקוחותיו על

ידי שמערב מים ביין וצורות (שבבים, קיסמים) בחיטים; זהו הטעם שנותן רש"י לכתוב: '... ספן, רועה וחנווני, שאומנותן אומנות של ליסטים' (קידושין פב, ע"א)

סוחרים שונים סוחרים בסחורות שונות:

- הסוחר בשמן (השמן) הוא דָהָן או דְהָאן דְהָאן או זֵיאת זֵיאת (ער')
- הסוחר בדברי ברזל הוא אֵינְהַנְדְלֶר Eisenhändler (גר')
- הסוחר בחיטה הוא אֶלְחָנְמִי الحنّاطی או אֶלְחָנְתִי (ער'); וַיִּצְמַן Weizmann או וַיִּצְהַנְדְלֶר Weizhädler (גר')
- הסוחר בברווזים הוא בְּטָאֵם بطاط (ער') -
- הסוחר ביי"ש או מייצר אותו הוא בְּרַנְדְוֵינְהַנְדְלֶר Brantwein­händler (גר')
- הסוחר במחטים או מייצרם הוא אֵיגְלָרֶז iglarz (פול')
- הסוחר בחצים או מייצרם הוא פְּלֶצְרֶר fletcher (אנ')
- הסוחר בעצים הוא הַאֶלְצְמַן Holzmann (קרי הוֹלְצְמַן)
- הסוחר בדבש הוא הוֹנִיגְמַן Honigmann או הוֹנִיגְסְהַנְדְלֶר Honig­händler (גר')
- הסוחר בצמר הוא ווֹלְמַן Wollmann (גר')
- הסוחר בצימוקים הוא זֵיבִי זֵיבִי זֵיבִי (ער')
- הסוחר בענבים הוא עֶנְבִי עֶנְבִי (ער')
- הסוחר בטבק הוא טַבַּצְ'נִיק табачник או טַבַּצְ'נִיקוֹב (רו', רומ') או טוֹטוּנְצִי tütünci (טור')
- הסוחר בעורות הוא לְדֶרְהַנְדְלֶר Lederhändler או לְדֶרְמַן Ledermann או לְדֶרְקְרָמֶר Lederkrämer (גר'). גוזר העורות ותופר אותם הוא לְדֶרְשְׁנֵידֶר Lederschneider (גר')
- הסוחר בחגורות הוא קְמִינֶק pемник או קְמִינֶקוֹב (רו')
- הסוחר בנעליים הוא שוֹכְהַנְדְלֶר (ייד')
- הסוחר בשוורים הוא אוֹקְסְהַנְדְלֶר Ochsenhändler (גר') או אוֹקְסְוִנְדְלֶר (מבטא רוסי) או ווֹלוֹנִיק volonik (רו')
- הסוחר בקמח הוא מוֹצְ'נִיק мушник (רו'). מעוברת בדרך כלל לקמחי
- הסוחר בכברות או מייצרן הוא אֶלְגְרָבִלִי الغربالی (ער')
- הסוחר במזרנים הוא מְטֶרָסוֹ materasso (איט')
- הסוחר בנרות או מייצרם הוא קְנְדְלֶר kandler או קְנְדְלֶמַן או צ'נְדְלֶר chandler (אנ') או לִיכְטְמַן Lichtmann או לִיכְטְרֶמַן או לִיכְטְצִיֶהֶר Lichtzieher (גר' וייד')
- הסוחר בפירות הוא פְּרוֹכְטְהַנְדְלֶר Fruchthändler או פְּרוֹכְטְמַן או פְּרוֹכְטֶר או פְּרוֹכְטְקְאוֹפֶר Fruchtkäufer (גר'). מעוברת בדרך כלל לִפְרִי
- הסוחר בסוכר או בדברי מתיקה הוא צוֹקֶרְמַן Zuckermann (גר'), או שְׂקֶרְצִי şekerçi בטור' או חִלְוָאִי حلوانی (ער')
- הסוחר בכותנה הוא קָטָן قطن (ער')
- הסוחר בחוטים הוא נִיטְקִין nitkin (רו')
- הסוחר בשומנים הוא שְׂמַלְצְמַן Schmalzmann (גר') או שוֹחְמִי شحمی (ער') [שֶׁחֶם בער' הוא שומן]
- הסוחר באבנים טובות הוא שְׂטֵינֶר Steiner

- הסוחר בתבואה הוא **קורנהנדלר** Kornhändler (גר')
 - הסוחר במלח הוא **הנדלזלץ** Handelsalz (גר') או **מלח מלח** (ער'. נוסף על המשמעות של ספן)
 - הסוחר בתבן הוא **תיבון** או **טיבון** וסולומיאניק **סולומיאניק** соломьяник (רו')
 - הסוחר בסבון הוא **סבן** או **צבן** صبان (ער'), **זייפר** Seifer (גר'), **ספונר** או **ספונרו** sapunaru (רומ') ומידלרז' **מידלרז'** mydlarz (פו')
 - הסוחר באשלגן (פוטסיום) הוא **פוטשניק** potashnik (רו')
 - הסוחר בלתת-מאלט הוא **סולודר** солодар (רו') או **חמלניק** хмельник או **חמלניצקי** (פו')
 - הסוחר בתפוחים הוא **יבלוצ'ניק** яблочник או **יבלונשניק** (רו')
 - הסוחר בדוודים או מייצרים (הדוד) הוא **ק[ע]ט[ע]למן** Kessler או **בייד' ובגר'** או **קוטלרז'** kotlarz **בפרי**
 - הסוחר במראות הוא **שפיגלר** Spiegler או **שפיגלמן** (גר')
 - הסוחר בירמולקות הוא **ירמולניק** Jarmulnik (פו')
 - הסוחר בפרגמנט הוא **פרגמנצ'יק** пергаментчик (ומכאן: **פרגמניקוב**) (רו')
 - המומחה לגידול יונים הוא **יונאי**.
- בעוד שמשפחת סוחר מופיעה שמונה פעמים במאגרנו, מצאנו רק שם משפחה אחד בשם **מוכר**. ההבחנה המקובלת בין שני השמות היא שהסוחר הוא עצמאי ועסקיו מקיפים יותר, בעוד שהמוכר יכול להיות גם שכיר; אבל אבחנה זו היא לעתים שרירותית ואינה משתקפת בשפות אחרות, על כן ההפרדה בין שני המושגים היא מסויגת.
- גם המילה מוכר מצויה בכל רובדי השפה, ובתלמוד מפורטים תנאי המסחר השונים בינו לבין **הקונה**. המוכר הוא **וונדר** vendor או **ונדר** באנ'; **וונדר** vendeur בצר' ופרודבץ **פרודבץ** (ומכאן: **פרודובסקי**) ברו'.
- מוכרים שונים מוכרים סחורות שונות:
- בערבית נפוצה המילה אבו או אבול- שפירושה בעל [הסחורה]: **אבו-סמך** ابو سمك (מוכר הדגים), **אבואלניל** ابو النيل (מוכר צבע האינדיגו המשמש לכביסה), **אבוהצירה** ابو حصيرة (יכול להתפרש כמוכר המחצלות), **אבולביץ** ابو البيض (מוכר הביצים), **אבוריס** ابو ريش (מוכר הנוצות), **אבו שמיע** ابو شميع (שמע, מוכר הנרות)
 - **אמוזג** הוא מוכר רבידי נשים (ער')
 - **זיילר** Seiler או **שטרקמן** Strickman הוא מוכר חבלים או מייצרים (גר'), וכן גם **הפתאל** فتال (ער')
 - **פנירי** پنیری הוא מוכר גבינה (פר')
 - **הרינג** herring מוכר דג מלוח (אנ')
 - **ביינ[ע]למ[א]ן** הוא מוכר הבייגלה (ייד')
 - **פצצי** (שינוי של פצ'צי - מוכר הפצ'ה, שהיא מעיים ממולאים באורז ובבשר - מאכל מסורתית בשבתות אצל יהודי עיראק) (טור')
 - **קובריגרו** covrigaru הוא מוכר כעכים או בייגלה (רומ'). כמוהו גם **הפרצלמאייר** Bretzelmeir (גר')
 - **בולקין** буткин הוא מוכר לחמניות (רו')
 - **קואז** كواز הוא מוכר כלי חרס (ער')
 - **בומגין** бумагин הוא מוכר נייר (רו')

- **ביכלר** Büchler הוא מוכר ספרים (גר')
- **זייגן[ע]רמ[א]** הוא שען (ייד')
- **זאק[ע]נמ[א]כ[ע]** Sockenmacher הוא יצרן או מוכר גרביים (גר')
- **מנְקוּב** הוא **סְקָאי** - מי שתופר שקים או מוכר אותם (*שבת יז ב*). מלשון מְשׁוּק mešok שק ברו'
- **וודובוז** wodobos הוא נושא מים או שואב מים (רו'). מקביל ל**וַסְרְפִיר** Wasserführer או ל**וַסְרְמַן** Wassermann (מעוברת לפעמים ל**מִיִּמון**) בגר', ואולי גם ל**בוּסְקִילָה**, שנושא שני דליי מים על אסל בלשון הַבְּרִית של מרוקו.
- **סְמוּלוב** smolob או **סְמוּלוֹ** smolarz הוא זָפֵת (רו', פו') - ומזה השם סְמוּלוֹר
- **חַטְב** حطب הוא חוטב עצים או מוכרם (ער')
- **וּוּסְקוּב** wockob הוא מוכר שעווה או וקס (רו')
- **קַלְדֶרֶרו** calderero הוא עושה דוודים או מוכר אותם (רומ'). מקביל ל**קֶסְלֶר** Kessler (גר')
- **קְסֶלְבֶּנֶר** הוא מבעיר הדוודים (גר')
- **נְסִפֶּיר** Speiser הוא מוכר מזון או חנווני (גר')
- **מִלְכְּמַן** milkman או **מִלְכְּמַן** Milchmann הוא חלבן (גר', אנ'). מקביל ל**מולוצ'ניק** мольчаник (ומכאן: **מולוצ'ניקוב**) (רו')
- **בִּירְמַן** Biermann הוא מוכר הבירה או מזקק אותה (גר').
- **פְּלֶמְקוּב** הוא מוכר מטפחות או רדידים. פלטוק *platok* - מטפחת או ממחטה ברוסית.
- **תְּפִילִין** הוא כנראה פשוט מוכר התפילין.
- **קוֹרְב** Korb הוא סל בגרמנית, וכנראה מדובר במוכר סלים.
- **אָסַל** عسال - מייצר דבש או מוכר אותו

אחרית דבר

סטטיסטיקה ומשמעותה

המאמר מטפל ב-157 שמות משפחה של בעלי מקצוע בעברית. אותם בעלי מקצוע מופיעים במאגר שלנו בשפות שונות 748 פעמים. ההתפלגות בשפות השונות הם כדלקמן:

שמות משפחה	גרמנית ויידיש
326	רוסית, פולנית, הונגרית
151	ערבית, טורקית, פרסית
133	אנגלית
63	צרפתית, רומנית
52	שפות אחרות
23	ס"ה
748	

העדיפות של הגרמנית, היידיש והשפות הסלביות ניכרת. שפות אלה מדוברות על ידי מי שמזוהים אצלנו כאשכנזים. האם זה אומר שיש יותר בעלי מקצוע אשכנזים בגוש דן מאשר ספרדים ויוצאי

ארצות האסלאם? ודאי שלא. שם משפחה של מקצוע מסוים אינו מעיד שבעליו עוסק באותו מקצוע. האם זה אומר שיש יותר תושבים אשכנזים בגוש דן מאשר עדות אחרות? לא בהכרח. נכון הוא שלרוב מעיד שם המשפחה על מוצאו העדתי של נושא, אבל כדי להשיב תשובה מדויקת על שאלה זאת עלינו לספור כמה בתי אב נושאים שם של מקצוע מסוים בשפות השונות. בשם נגר, למשל, על גרסאותיו השונות בשפות מזרחיות כערבית, טורקית וכו' (נגאר, נג'רי, אניגר, אנידזר ועוד) יש כ-700 מספרי טלפונים במאגר שלנו. לעומתו, כל הגרסאות של הנגר בשפות האירופיות השונות (טיסלר, צימרמן, שריינר, סטולר, פלוטניק, צ'שלה ועוד) מסתכמים בכ-550 מספרי טלפון.

איך צמחו והתהוו שמות המשפחה

נשוב ונידרש לשאלה הראשונה. כאמור, שם משפחה של בעל מקצוע מסוים בכל שפה שהיא אינו מעיד כלל וכלל על מקצועו בפועל של בעל השם. הוא אומר אולי שאחד מאבות אבותיו עסק באותו מקצוע, ושם המשפחה התגלגל לצאצאים ללא שינוי. וזה מביא אותנו לשאלה: כיצד נוצר שם משפחה בכלל? ולענייננו: כיצד נוצר שם משפחה של בעל מקצוע מסוים? אנו משערים שפלוני, יוסף למשל, גר לפני שנים רבות בכפר קטן והוא עסק בנגרות כמקצוע. הוא נודע באותו הכפר כ'יוסף הנגר'. קיימת סבירות גבוהה למדי שגם בנו עסק בנגרות, כי לפניו לימדו אבות את מקצועם לבניהם - המקצוע עבר בירושה. לאחר כמה דורות 'יוסף הנגר' הפך ל'יוסף נגר' - המקצוע הפך משם תואר לשם משפחה. בתהליכי העיור שהתרחשו במשך שנים קלטו הערים 'נגרים' כשמות משפחה מכפרים שונים, ושוב אי אפשר היה לזהות את 'יוסף הנגר' המוכר עם 'יוסף נגר' האלמוני.

לימים שינו צאצאי יוסף את מקצועם, אבל שם המשפחה נשאר כפי שהיה, כי הוא היה חלק מזוהתם, וזהות אין משנים בקלות! לפעמים חל בשם המשפחה המוכר שינוי קל: התווספה לו התיבה בן- או בר- (בן דיין, בן דהן, בר-דיין). בקהילות אחרות התווספו הסופיות (סופיקס) המקבילות ל'בן' העברי: -זין או -סון (חזנסון - גר, ייד), -וב (חזנוב - רו'), -וף (רזניקוף - בוכרה), -זאדה (זרגרזאדה - פר'), -יאן (טבייאן - פר', ארמני), -יאן (מלמדוביאן - רו'), -פור (מועלמפור - פר'), שוילי (קצבשוילי - גאורגי) ועוד. יש סופיות בשפות שונות שמעידות שנושאן הוא בעל מקצוע, למשל: -ניק ברו' (סדובניק - גנן), -קֶכֶר בייד' ובגר' (הוטמכר - כובען) -צ'י או -גי בטור' (ג'מצ'י - זגג, פירינג'י - אופה).

התוספת יכולה להיות מילה שלמה בעלת משמעות, כגון: סן (איש ה-) בייד' ובגר' (שנקרמן - בעל מסבאה), הַנדלר (סוחר ב-), כמו בגר' - אוקסנהנדלר - סוחר בשוורים או בגרסה הרוסית שלה: גנדלר (אוקסנגנדלר). התוספת יכולה להיות גם בתחילת המילה (פרפיקס): ה' הידיעה בעברית (הבורסי) או מקבילתה בערבית אל- (אלבַּחַר) או הווריאציה שלה שבה ה' נשמטת ובמקומה בא דגש חזק באות הראשונה (אַבְּחַר). עוד תחילית ידועה היא 'אבו' בערבית שפירושה בעל ה- (אבטבול - מוכר תופים) והקיצור שלה 'בו' בלהג המרוקאי (בוטבול). יהודים נדדו ממקום למקום, וחלקם החליפו בחייהם ארצות מושבם. אז קיבל שם המשפחה את הצליל הפונטי הנהוג בארץ החדשה. כך חזן בוטא אֶזן או קֶזן; סינגר הפך לזינגר; דרוקמן - לדריקמן; גולדסמיט - לגולדשמידט; קופרשמידט - לקופרשמיט וכן הלאה.

הירשום בכתב של שמות המשפחה במסמכים השונים והעתקתם בנסיבות שונות פתחו פתחים לגרסות שונות של אותו שם, וחלק מהשמות התרחקו כל כך מהמקור עד כי נדרש מאמץ מחקרי מסוים כדי לשייכם לאותו מקור, וגם אז אפשר שהמסקנה שהגיעו אליה תיפול לתחום האפור של ספקולציה. בכלל, יש הרבה ספקולציות ואטימולוגיה עממית בפענוח משמעות שמות משפחה!

עולם שעבר תמורה

האם התהליך שתואר נמשך עד ימינו? הדגשנו שהתהליך התחיל במקומות קטנים, בכפרים. והוא נמשך לאורך כמה דורות. אבל בימינו חלו תמורות חשובות בחיי הכפר. הקשר עם העיר נעשה הדוק יותר, בזכות אמצעי התחבורה שקיצרו מרחקים ובזכות שלל האפשרויות שהערים מזמנות לתושביהן ולפרבריהן. שוב אין לכפר צורך בסנדלר הרכון בפינתו ומתקן את נעלי התושבים. אם בכלל יש צורך בתיקון הנעל, הרי זה נעשה בעיר בסנדלרייה מודרנית המצוידת במיטב הטכנולוגיה המתאימה. כך גם אין צורך בנגר, בחלבן, בנפח ובמסגר. המומחה לנגרות עובד בעיר במפעל גדול המייצר רהיטים, חלונות ודלתות ושאר מוצרי עץ. ספק אם עובד כזה ייקרא נגר. הוא פועל בנגרייה. ואם בכל זאת חסרים בכפר בעלי מקצוע חיוניים, הרי הם יכולים לבוא מחוץ לכפר, לעשות את מלאכתם בו ולשוב אחר כך למקום מגוריהם. כך מלמדים בבית הספר בכפר מורים שרובם אינם מתגוררים בו. אותם הדברים אמורים לגבי הנגן, הרופא, הבנאי ועוד. כך נפסק התהליך של אימוץ שמות המקצוע המסורתיים כשמות משפחה. בכלל, יש מקצועות שהולכים ונעלמים. מי צריך בימינו מומחה להקצת דם? למשחיז סכינים? למנפץ צמר או לטחן?

המצבים שתיארנו אינם מחייבים יחסים אינטימיים בין בעל המקצוע ללקוחותיו. אלה אפילו אינם חייבים לדעת את שמו, כי הם לא פוגשים אותו מחוץ ליחסי העבודה. אחד המאפיינים של אורח החיים המודרני הוא האלמוניות והניכור. אם תאמר: הזמנתי היום את יוסף הנגר לביתי כדי שיתקין לי דלתות חדשות, לא ידעו לאיזה יוסף נגר אתה מתכוון. במאגר שלנו, למשל, מצאנו 12 מספרי טלפונים על שם יוסף נגר! התשובה לשאלה שהצבנו בראש הפסקה היא אפוא שלילית.

ומה לגבי המקצועות החדשים שמתוספים? איתן אבניאון בספרו **קורא בשם** כולל בספרו שמות בעלי מקצוע בעברית ובאנגלית רבים יותר ממה שהעלינו אנו במאגרנו. חלקם משקפים התמקצעות בתחום שהיה כללי בעבר. כך יש לנו בתחום הרפואה האופטיקאי, האורתופד, הגסטרוולוג, הגרונטולוג, הוטרנר, המסז'סט, הסקסולוג, הפתולוג, הקרדיולוג ועוד. בתחום המנהל יש לנו האמרגן, המנהלן, הדירקטור, היומנאי, החשבונאי, המפקח, הפקיד ועוד. האם יש סיכוי שאחד ממקצועות אלה יהפוך לשם משפחה? לפי התאוריה שלנו - רק כעבור כמה דורות ורק אם הצאצאים יעסקו באותו מקצוע, וגם אז - בספק רב. אבל... מי יכול לחזות?

מקורות

- אלמוג, ע' (עורך), שמות פרטיים בישראל. מוסד שמואל נאמן למחקר מדיניות לאומית (באיטרנט).
אנציקלופדיה מקראית (1989-1950). ירושלים: מוסד ביאליק.
האנציקלופדיה של השואה (1990). תל-אביב: ספריית פועלים.
 אריאל, א'. **ספר השמות**. תל-אביב: משרד הביטחון, 1997
 ארנון, י' (תשנ"ה). שמות המשפחה שלנו - Onomastica Judaica. **האומה**, 102.
 אשל, מ"ח (1967). **שמות המשפחה בישראל**. חיפה: פינת הספר.
 בונדי, ר' (תשס"ב). **שורשים עקורים - פרקים בתולדות יהדות צ'כיה, 1939-1945**. ירושלים: יד ושם ובית טרזין (עמ' 159-200).
 בורנשטיין-מקובצקי, ל' (2003). השמות הפרטיים של יהודי סאלוניקי בדורות האחרונים. **ואלה שמות**, כרך 4, עמ' כג-מט.
 בירנבוים, ע"מ (תשע"א). זהות יהודית לפי שמות פרטיים של תושבים בשומרון. **ואלה שמות**, כרך 5, עמ' לג-מז.
 בן-עמי, נ' (תשס"ז). המקור הערבי של שמות היהודים שעלו מתימן. **תימא**, י, 203-210.

גברא, מ' (2013). **שמות משפחה של היהודים בתימן**. בני-ברק: המכון לחקר חכמי תימן.
 גויטיין, ש"ד (2005). חברה ים-תיכונית. תל-אביב: ידיעות אחרונות.
 גומפרץ, י"ג (תשט"ז). קריאת שמות בישראל. **תרביץ**, כ"ה.
 גנוז, י' (תשנ"ז). שמות פרטיים כמאפיינים של תכונות ומעמד בספרות ובפולקלור. **מהות**, י"ט, 13-30.
 גרין, ר' (2013). ילידת ילדים והענקת שמות כביטויים להגשמת הלאומיות בתקופת העלייה הראשונה
 והשנייה. **קתדרה**, 153, 57-78, 2023
 דינור, ר' (1985). **שמות פרטיים כמסמלי זהות לאומית בישראל**. חיפה: אוניברסיטת חיפה, עבודת מסטר.
 טקץ, ד' (תשט"ו) **ספר קונטרס השמות החדש**. ת"א: דפוס א' ירום.
 רוזאניס, ש' (תר"ץ-תרצ"ח). **דברי ימי ישראל בתוגרמה**. תל-אביב: דביר (5 כרכים), כרך א.
 רוזנטל, ר'. הזירה הלשונית (מאמרים בענייני לשון שהופיעו בעיתון מעריב ועכשיו גם בניזולטר שבועי מיוחד).
 שביב, ש' (תשל"ט). 'שם', 'שמות', **האנציקלופדיה העברית**, כרך ל"א (עמ' 1007-1016).
שוורצוולד, א' (רודריג) (תשמ"ח). השמות הפרטיים העבריים בספרדית היהודית. **מחקרי ירושלים
 בפולקלור היהודי**, 94-109.
 שלו, ע' (1991). **תפיסת הזהות הלאומית בישראל וביטוייה בבחירת שמות לצאצאים**. חיפה:
 אוניברסיטת חיפה, עבודת מסטר.
 שטאל, א' (תשס"א). כפיית שמות עבריים על עולים חדשים בעבר ובהווה. **ידע עם**, 2-161, 167-175.
 שטאל, א' (2005). **מוצא השמות**. דביר.
 שקלים, א' (2010). שמות משפחה של יהודי איראן. **אורות וצללים - סיפור איראן והיהודים**. בית התפוצות.
שרשרת הדורות (המהדורה האלקטרונית) (1987-2012), כתב עת לגנאלוגיה, כרכים 1-25.
 ששון, ד"ס (תשט"ו). **מסע בבל**. ירושלים: [דפוס עזריאל].

- Beider, A. (1966). *A Dictionary of Jewish Surnames from the Kingdom of Poland*. N.Y., Avotaynu.
 Beider, A. (1995). *Jewish Surnames of Prague*. N.Y., Avotaynu.
 Beider, A. (2003). Methodological Principles for Determining Etymologies of Ashkenazic Given Names. *These are the Names*, v.4, 41-61.
 Beider, A. (2010). The Etymology of Sepharadi Surnames - Achievements and Perspectives. *Pleasant are Their Names*, 23-77
 Beider, A. (2012). Discontinuity of Jewish Naming Traditions. *Avotaynu*, 28 (2), 43-53
 Corcos, D (1976). *Studies in the History of Jews in Morocco*. Jerusalem: Rubin Mass.
 Cottle, B. l. (1987). *The Penguin Dictionary of Surnames*. London. Clays Ltd.
 Demsky, A. (ed.) (2010). *Pleasant are Their Names: Jewish Names in the Sephardi Diaspora*. Bethesda, Md.: University Press of Maryland, 2010
 Faiguenboim, G. et al. (2003). *Dicionario Sefaradi de Sobrenomes [Dictionary of Sephardic Surnames]*. Rio de Janeiro: Fraiha.
 Gaimani, A. (1999). The Names of Jewish Women in Yemen. *These are the Names*, vol. 2, 41-62.
 Guggenheimer, H. and Guggenheimer, E. (1992). *Jewish Family Names and their Origins: An Etymological Dictionary*. N.Y.: Ktav Publishing House
 Hanks, P. & Hodges, F. (1991). *A Dictionary of Surnames*. N.Y.: Oxford.
 Kaganoff, Benzion C. (1977). *A Dictionary of Jewish Names and their History*. N.Y.: Shoken Books.
 Laredo, Abraham (1978). *Les noms de Juifs du Maroc*. Madrid: Institut Arias Montano.

- Lawson, Edwin D. et al. (2011). *The Mountain (Gorsky) Jews of Azerbaijan: Their Twentieth-Century Naming Patterns*, v.5, 157-177.
- Names (Personal). (1901-6). *The Jewish Encyclopedia*. N.Y: Funk and Wagnalls,
- Pickering, D. (1999). *The Penguin Dictionary of First Names*. Penguin Books.
- Sabar, Y. (2003). Proper Names and Family Names among the Jews of Iraq. *Nehardea*, 14.
- Tagger, M. A. (2010). The Jews of Bulgaria - Their Surnames as a Mirror of Their History. *Pleasant are Their Names* (pp. 79-104).
- The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* (a website)

אתרי אינטרנט

[Behind the Name](#)

[Le sens de noms de famille juifs](#)

[Les noms de famille des Juifs d'Afrique du nord et leur origine](#)